

Олександр КУХАРЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИКОНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: НОТАРІАЛЬНА ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Відповідно до ст. 1302 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Інститут спадкового договору є однією з найбільш спірних новел чинного ЦК, а дискусії щодо доцільності його впровадження ведуться науковою спільнотою й досі. Обґрунтовуючи доцільність спадкового договору, розробники проекту ЦК зазначали, що сфера його застосування на практиці не буде широкою, вона стосуватиметься головним чином подружжя та інших осіб, які спільно проживають і не мають дітей¹.

З'ясування сутності спадкового договору ускладнює та обставина, що, незважаючи на структурне розміщення у книзі 6 ЦК «Спадкове право», цей договір не опосередковує спадкових правовідносин.

Спадковий договір не може розглядатися як самостійний вид спадкування, оскільки відповідно до ст. 1217 ЦК спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Ця норма має імперативний характер. За таких обставин Верховний Суд України надав роз'яснення, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору *не є окремим видом спадкування*, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку

(п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7). Таким чином, розміщення глави 90, що регулює досліджуваний договір, у книзі 6 ЦК, є досить умовним. До спадкового договору не застосовуються норми спадкового права внаслідок відсутності юридичного складу спадкового правонаступництва².

Враховуючи відсутність відносин спадкування при переході права власності на майно, що складає предмет спадкового договору, набувач не зобов'язаний задовольняти претензії кредиторів відчужувача. Такий обов'язок покладено законом виключно на спадкоємців померлого власника як універсальних правонаступників (ст. 1282 ЦК).

Спадковий договір не є договором про спадкування, а норми, що регулюють цей договір, утворюють інститут зобов'язального, а не спадкового права.

Очевидно, що спадковий договір — це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування. За своєю типовою належністю спадковий договір є різновидом договорів про передачу майна у власність і моделюється переважно на принципах договору довічного утримання (догляду). Утім, незважаючи на певну зовнішню схожість, варто вказати на низку принципових відмінностей спадкового договору від договору довічного утримання (догляду). По-перше, виникнення права власності у набувача в спадковому договорі

¹ Передмова до проекту Цивільного кодексу України // Українське право. — 1996. — № 2 (4). — С. 22.

² Кухарев О.Є. Спадкове право: навч. посібник. — К.: Алерта, 2013. — С. 307.

пов'язано зі смертю відчужувача, в той час як у договорі довічного утримання (догляду) — з моментом нотаріального посвідчення та державної реєстрації договору. По-друге, у спадковому договорі на набувача покладається обов'язок виконувати розпорядження відчужувача, в договорі довічного утримання (догляду) набувач зобов'язаний забезпечити відчужувача утриманням та (або) доглядом. По-третє, набувач у спадковому договорі може виконувати свої обов'язки як до, так і після смерті відчужувача; натомість договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача. Хоча в такому аспекті варто вказати на певний виняток. Відповідно до ч. 3 ст. 749 ЦК набувач за договором довічного утримання (догляду) зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбаченого договором. І, нарешті, по-четверте, спадковий договір має специфічні способи забезпечення виконання. І це буде розглянуто нижче.

Згідно зі ст. 1305 ЦК набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Таким чином, основне значення в спадковому договорі мають дві обставини: а) характер дій, які повинен здійснити набувач; б) час виконання дій за договором. Обидві обставини визначають основні параметри договору і повинні бути відображені в його тексті³.

Сутність спадкового договору розкривається передусім через елементи його юридичної характеристики. Такий договір є одностороннім, відплатним, консенсуальним.

У ст. 1302 ЦК закріплена модель *одностороннього* договору, оскільки обов'язки за цим договором має лише одна сторона — набувач. Відчужувач не зобов'язаний вчиняти будь-які дії, оскільки перехід права власності на його майно здійснюється «автоматично» в разі смерті. Крім того, на відчужувача не може бути покладено обов'язок не розпоряджатися майном, що складає предмет спадкового договору. Відповідно

³ Жилінкова І.В. Актуальні питання спадкового права України: матеріали для семінару. — Х.: Ксилон, 2009. — С. V-4.

до ст. 1307 ЦК на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження. У зв'язку з цим відчужувач навіть формально не зможе продати таке майно.

У юридичній літературі неодноразово наголошувалося на тому, що спадковий договір є двостороннім, адже права та обов'язки виникають у обох сторін. Утім серед прихильників такої позиції немає єдності в тому, які саме обов'язки покладаються на відчужувача за спадковим договором. З цього питання висловлювалися різні думки: не відчужувати майно, що складає предмет спадкового договору⁴; вживати заходів, спрямованих на недопущення втрати, загибелі чи псування майна⁵; передати майно у власність набувача⁶; не ухилитися від прийняття належного виконання зобов'язання набувачем⁷.

В Узагальненні нотаріальної практики щодо посвідчення спадкових договорів наголошується, що більшість нотаріусів Харківської області неправильно визначають у проектах спадкових договорів їх предмет, зазначаючи, що відчужувач *передає у власність* визначене майно набувачеві. Але в момент укладання спадкового договору передачі майна відчужувачем набувачеві не відбувається, оскільки виникнення права власності у набувача за спадковим договором пов'язане не з передачею йому відповідного майна, а зі смертю відчужувача. Саме ця умова і відрізняє спадковий договір від будь-якого іншого договору відчуження. Тому варто звернути увагу нотаріусів, що зазначення предмета спадкового договору повинне відповідати визначенню, що міститься у ст. 1302 ЦК⁸.

⁴ Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 5.

⁵ Заїка Ю.О., Рябоконт Є.О. Спадкове право: навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — С. 176, 177.

⁶ Євстігнєєв А. Деякі аспекти спадкового договору // Юридичний журнал. — 2005. — № 10. — С. 38, 39.

⁷ Актуальні проблеми спадкового права: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, старш. наук. співроб. О.О. Лов'яка. — К.: ЦУЛ, 2014. — С. 127.

⁸ Узагальнення нотаріальної практики щодо посвідчення спадкових договорів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://yuradnik.com.ua/anal_and_comm/узагальнення-нотаріальної-практики-2

Незважаючи на те, що в законі визначена модель саме одностороннього спадкового договору, *на відчужувача може бути покладений певний обов'язок змістом спадкового договору, тобто домовленістю сторін*. І в такому разі договір трансформується у двосторонній. Наприклад, на відчужувача може бути покладений обов'язок надати частину житлового приміщення набувачеві для проживання; надати можливість для ознайомлення з особистими паперами, якщо набувач зобов'язаний до вчинення дій з вшанування пам'яті відчужувача. Крім того, окремі нотаріуси посвідчують спадкові договори, в яких на відчужувача покладений обов'язок щодо забезпечення збереження майна, стосовно якого договір укладається. У зв'язку з цим категорично відкидати взаємозобов'язуючий характер спадкового договору не можна.

Консенсуальний характер спадкового договору виявляється в тому, що договір вважається укладеним, коли сторони в належній формі досягли згоди з усіх його істотних умов.

Спадковий договір є *відплатним*, оскільки опосередковує перехід права власності на майно від відчужувача до набувача. Утім, спадковий договір має певні особливості, що відрізняють його від класичного відплатного договору. Так, майнове задоволення набувача здійснюється не особисто відчужувачем або третьою особою, а відбувається автоматично у зв'язку зі смертю власника. Тобто відчужувач не зобов'язується вчинити дії з передачі майна. Ще один важливий аспект: законом передбачена можливість покладення на набувача обов'язку вчинити дії немайнового характеру, натомість він все одно отримує право власності на майно, визначене у спадковому договорі, після смерті відчужувача.

Спадковий договір належить до *алеаторних (ризикових) правочинів*, адже наперед невідомі загальні межі виконання обов'язків за договором, а втрата чи збагачення однією зі сторін залежить від випадку (смерті сторони за договором). Алеаторний ризик у спадковому договорі несе набувач, оскільки на момент укладення договору зберіга-

ється правова невизначеність у питанні, хто зі сторін помре першим — відчужувач чи набувач. У разі смерті відчужувача динаміка зобов'язання розвивається нормально і в тому порядку, що визначений законом. Водночас, зі смертю набувача зобов'язання, породжуване відповідним договором, припиняється, а його спадкоємці мають право лише вимагати від відчужувача відшкодування витрат, яких вони зазнали при виконанні спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до його смерті (п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7).

Враховуючи односторонній характер, *виконання спадкового договору — це виконання набувачем розпоряджень відчужувача*.

Привертає на себе увагу термінологія глави 90 ЦК. Так, згідно зі ст. 1302 ЦК набувач зобов'язаний виконувати *розпорядження* відчужувача. Крім того, підставою для розірвання спадкового договору визначено неможливість виконання *розпоряджень* відчужувача (ч. 2 ст. 1308 ЦК). Однак вже у ст. 1305 ЦК йдеться про зобов'язання набувача вчинити *певні дії* майнового або немайнового характеру. На нашу думку, поняття «розпорядження» та «дії» варто розглядати як тотожні. Власне *змістом цих розпоряджень є активна поведінка набувача, що не може мати характер утримання від вчинення певних дій*⁹.

Розпорядження відчужувача можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Аналіз практики укладення та виконання спадкових договорів дозволяє виокремити такі обов'язки набувача, що зазвичай включаються до змісту договору: шанобливо та толерантно ставитися до особи відчужувача, організувати його прогулянки, у разі необхідності брати участь у догляді за відчужувачем, його оселею; надавати допо-

⁹ В юридичній літературі висловлюється позиція, що обов'язок набувача за спадковим договором може полягати в утриманні від вчинення певних дій (див., напр., *Васильченко В.В.* Коментар та постанови матеріали до законодавства України про спадкування. — Х.: Одиссей, 2007. — С. 151).

могу в оформленні житлових субсидій для відчужувача; за дорученням відчужувача і за рахунок його коштів здійснювати оплату комунальних та інших послуг, забезпечувати довічно відчужувача за рахунок його коштів належними лікувальними засобами згідно з рецептами лікарів; у разі смерті відчужувача організувати його поховання за християнськими звичаями та встановити надмогильний пам'ятник за рахунок коштів відчужувача¹⁰; надавати матеріальне забезпечення у вигляді 1500 гривень щомісячно, прати білизну один раз на місяць, прибирати квартиру два рази на місяць¹¹; спілкуватись та відвідувати відчужувача, підтримувати морально; щотижнево забезпечувати продуктами харчування; забезпечувати: приготування їжі за потреби та на його особисте прохання, прибирання квартири, прання постільної та особистої білизни за необхідності та на його особисте прохання, але не менше одного разу на тиждень, купівлю ліків, медичного обладнання за рекомендацією лікарів та забезпечувати надання медичної допомоги, особистого догляду у випадку захворювання, супроводження до лікувальних закладів у разі виникнення такої потреби, придбання одягу та взуття за потреби та на його прохання, вирішення питань оформлення документів, що стосуються та необхідні відчужувачу, в тому числі пенсійних, у разі смерті поховати його¹².

Безумовно, це лише орієнтовний перелік тих обов'язків, що можуть бути покладені на набувача. Сторони договору вільні у визначенні його умов. Варто зауважити, що в багатьох випадках належне виконання набувачем своїх обов'язків зумовлене

детальним їх визначенням змістом договору. Як свідчить нотаріальна практика, на боржника покладається обов'язок поховати кредитора на певному кладовищі, встановити надмогильний пам'ятник із визначеного матеріалу тощо.

При цьому не виключається виконання набувачем розпоряджень на користь іншої особи, наприклад, здійснення періодичних виплат родичу відчужувача. У такому разі спадковий договір конструюється за моделлю договору на користь третьої особи, відповідно до якої його виконання може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання (ч. 2 ст. 636 ЦК).

Вище вже наголошувалося на тому, що спадковий договір забезпечується спеціальними способами, перелік яких прописаний у ст. 1307 ЦК:

- 1) на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження;
- 2) заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним;
- 3) відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

Примітно, що наведені способи забезпечують виконання спадкового договору не лише з боку боржника (набувача), а й кредитора (відчужувача), що можна пояснити конструкцією досліджуваного договору. Йдеться про накладення заборони відчуження майна, що є предметом спадкового договору, а також нікчемність заповіту, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі. Ці правові механізми встановлені з метою запобігання розпорядження відчужувачем таким майном за свого життя.

Правило про нікчемність заповіту, складеного щодо майна, вказаного у спадковому договорі, зумовлено пріоритетністю спадкового договору стосовно заповіту незалежно від часу складення заповіту та укладення цього договору.

¹⁰ Рішення Апостолівського районного суду Дніпропетровської області від 15.04.2015 у справі № 171/404/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43921246>

¹¹ Рішення Орджонікідзевського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 03.06.2016 у справі № 265/649/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58226264>

¹² Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.12.2015 у справі № 6-30054ск15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54307752>

Найбільш спірним способом забезпечення виконання спадкового договору, передусім з погляду практичної реалізації, є призначення спеціальної особи з метою контролю за виконанням договору після смерті відчужувача. Зміст абз. 1 ч. 3 ст. 1307 ЦК дозволяє стверджувати про обмежену дію цього способу забезпечення виконання договору, оскільки він може застосовуватися тільки після смерті відчужувача. До своєї смерті відчужувач як кредитор має право самостійно вимагати виконання зобов'язання.

Закон не визначає повноважень контролюючої особи, що свідчить про відсутність належного механізму забезпечення виконання посмертних розпоряджень відчужувача. Наведене набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що відчужувача в цей період вже немає в живих, відтак він об'єктивно позбавлений можливості вимагати від набувача виконання договору. Крім того, незрозумілим є і правовий статус особи, призначеної відчужувачем, адже вона не є стороною договору та третьою особою, на користь якої такий договір виконується. Проте зазначений суб'єкт є учасником договірних відносин за умови, що зобов'язання, породжуване спадковим договором, не припиняється смертю відчужувача.

Жодним чином не вирішує проблему забезпечення виконання спадкового договору після смерті відчужувача імперативне положення ст. 1308 ЦК, відповідно до якого звернутися до суду з позовом про розірвання спадкового договору можуть лише відчужувач та набувач. На неможливість розірвання спадкового договору на вимогу інших осіб, включаючи спадкоємців відчужувача, наголошується і в абз. 5 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7. Не викликає сумніву, що така позиція Верховного Суду України стосується й особи, яка має контролювати виконання спадкового договору після смерті відчужувача. У зв'язку з цим спосіб, в який така особа буде здійснювати свої повноваження, залишається terra incognita.

Водночас у разі призначення виконавця заповіту його повноваження охоплюються

і контролем за виконанням спадкового договору. Зокрема, відповідно до ст. 1290 ЦК виконавець заповіту зобов'язаний: 1) вжити заходів щодо охорони спадкового майна; 2) вжити заходів щодо повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини; 3) вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань; 4) управляти спадщиною; 5) забезпечити одержання кожним зі спадкоємців частки спадщини, яка визначена у заповіті; 6) забезпечити одержання частки у спадщині особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Отже, діяльність виконавця заповіту стосується таких суб'єктів: спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів та боржників спадкодавця. Більше того, законом окремо виділяється обов'язок виконавця заповіту *вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань*. Безперечно, в цьому випадку йдеться про зобов'язання, в яких спадкодавець брав участь за життя, які не виконані та не припинилися на день його смерті. Враховуючи односторонній характер спадкового договору, кредитором у відповідному зобов'язанні виступає відчужувач, а боржником — набувач. Таким чином, виконавець заповіту на підставі п. 3 ч. 1 ст. 1290 ЦК має можливість вимагати від набувача вчинення тих дій, які покладені на нього змістом спадкового договору. Таке повноваження може здійснюватися шляхом звернення до суду із позовом про виконання розпорядження відчужувача після відкриття спадщини.

Утім призначення виконавців заповіту зустрічаються в нотаріальній практиці вкрай рідко, тому розглядати можливість поширення на цього суб'єкта повноважень з контролю за виконанням спадкового договору можливо насамперед у теоретичній площині.

Виконання набувачем своїх обов'язків після смерті відчужувача характеризується певними особливостями. Так, до відповідних правовідносин не підлягає застосуванню загальне правило щодо особистого прийняття кредитором виконання боржником покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 527 ЦК).

Крім того, виконання певних розпоряджень відчужувача після його смерті унеможливує дострокове виконання набувачем свого обов'язку (ст. 531 ЦК), зокрема, до смерті відчужувача. Також не може бути застосовано правило ст. 545 ЦК, за змістом якого прийнявши виконання зобов'язання, кредитор повинен на вимогу боржника видати йому розписку про одержання виконання частково або в повному обсязі. Відчужувач позбавлений можливості видати розписку в силу своєю смерті, а особа, яка контролює виконання спадкового договору, не є стороною договору, що аналогічно унеможливує видання нею розписки.

Враховуючи, що ЦК прямо не визначає повноважень особи, яка має контролювати виконання спадкового договору, їх обсяг залежить від кола тих дій, що належить вчинити набувачу. Уявляється справедливим, що проблему відсутності закріплених в законі повноважень особи, призначеної відчужувачем, можливо вирішити шляхом застосування принципу свободи договору. Так, відповідно до ст. 627 ЦК сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Таким чином, з метою належного та ефективного контролю за виконанням набувачем своїх обов'язків після відкриття спадщини, доцільно детально прописувати повноваження контролюючої особи безпосередньо у тексті договору. У протилежному випадку норма ЦК щодо призначення відчужувачем спеціального суб'єкта буде мати декларативний характер та виконання відповідних розпоряджень не забезпечуватиметься взагалі. Крім того, необхідно прямо визначити право такої особи на звернення до суду із вимогою про розірвання спадкового договору у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків. Наслідком розірвання спадкового договору після смерті відчужувача буде припинення права власності на майно, що є предметом договору, у набувача, та включення зазначеного майна до складу спадщини, що відкри-

лася після смерті відчужувача. Тим більше, що останнім часом позиція Верховного Суду України щодо оспорювання правочинів дещо змінилася. Можна навести з цього питання позицію вищої судової інстанції, викладену в постанові від 25.05.2016 у справі № 6-605цс16. Зокрема, *правом оспорювати правочин і вимагати проведення реституції ЦК наділяє не лише сторону (сторони) правочину, але й інших, третіх осіб, що не є сторонами правочину*, визначаючи статус таких осіб як «заінтересовані особи» (статті 215, 216 ЦК)¹³.

Контролюючим суб'єктом може бути призначена як юридична, так і фізична особа з повною цивільною дієздатністю. В останньому випадку йдеться про особу, яка досягла повноліття, а також про особу, яка до повноліття набула повну дієздатність, чи якій така дієздатність була надана на підставі ст. 35 ЦК. Вказана стаття містить вичерпний перелік таких підстав — повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. В цьому випадку фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. В порядку, встановленому ч. 4 ст. 35 ЦК, повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки.

У разі відсутності вказаної особи контролювати виконання спадкового договору повинен нотаріус за місцем відкриття спадщини (абз. 2 ч. 3 ст. 1307 ЦК). Водночас жодних застережень стосовно здійснення нотаріусом таких повноважень ЦК, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, інші нормативні акти не містять.

¹³ Постанова Верховного Суду України від 25.05.2016 у справі № 6-605цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3277231825A689FAC2257FC000484087](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3277231825A689FAC2257FC000484087)

Можна лише припустити, що нотаріус буде витребувати у набувача відповідні документи (довідки, рахунки, квитанції, чеки тощо), що підтверджують виконання розпоряджень відчужувача після його смерті. Водночас досить складно уявити, як, наприклад, нотаріус перевірятиме виконання набувачем обов'язку щодо організації проведення поминок. Повноваження нотаріуса не забезпечені механізмами впливу на набувача, який не виконує належним чином договір у частині виконання своїх обов'язків після смерті відчужувача. Не вирішено шляхом нормативного регулювання також питання оплати нотаріусу за вчинення такої дії, як «контроль за виконанням спадкового договору».

Незважаючи на те, що момент виникнення права власності у досліджуваному договорі пов'язаний з фактом смерті відчужувача, нотаріус не повинен автоматично знімати заборону відчуження щодо майна, визначеного у спадковому договорі, на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть, як це визначено в п.п. 8.8 п. 8 глави 2 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Вчиняючи таку нотаріальну дію, як зняття заборони відчуження, нотаріус має врахувати зміст розпоряджень, покладених на набувача.

Варто звернути увагу на не зовсім вдалу редакцію ст. 1307 ЦК. Виходячи зі змісту наведеної норми, особа, призначена відчужувачем, контролює виконання спадкового договору *після відкриття спадщини*. Проте коли саме має здійснювати аналогічні повноваження нотаріус — незрозуміло, адже закон містить загальне правило: «у разі відсутності вказаної особи контролювати виконання спадкового договору повинен нотаріус». Тобто постає питання: чи повинен нотаріус виконувати такі нотаріальні дії за життя відчужувача? Видається, що відповідь на це питання має бути негативною, адже слідкувати за виконанням зобов'язання має виключно кредитор як особа, що має найбільшу заінтересованість у виконанні зобов'язання належним чином, в належний спосіб та у строк, визначений у договорі.

Покладення на нотаріуса обов'язку контролювати виконання спадкового договору

зумовлює пред'явлення позовів саме до нотаріусів. Так, в одній цивільній справі нотаріуса було залучено як співвідповідача у спорі про розірвання спадкового договору. Позивач стверджував, що спадковий договір набувачем не виконувався, а на нотаріуса покладено обов'язок здійснювати контроль за виконанням спадкового договору. За таких підстав нотаріус повинен був ініціювати розірвання спадкового договору, чого не зробив, чим заподіяв позивачеві матеріальну та моральну шкоду своєю бездіяльністю. Тому позивач просив суд розірвати спадковий договір, який було укладено його матір'ю, та стягнути з нотаріуса завдану шкоду. Великоолександрівським районним судом Херсонської області у задоволенні позову було відмовлено у повному обсязі¹⁴.

В іншій цивільній справі до приватного нотаріуса, який посвідчив спадковий договір, було пред'явлено позов про визнання його дій неправомірними та скасування державної реєстрації нерухомого майна. Позивач як єдиний спадкоємець після смерті своєї матері звернувся до нотаріуса для отримання свідоцтва про право на спадщину у вигляді квартири, однак йому було відмовлено через накладення заборони на вказаний об'єкт нерухомості на підставі спадкового договору від 16.08.2005. Набувачем за вказаним договором не виконано у повному обсязі покладені на нього обов'язки. Посилаючись на викладене й на те, що відповідач при вчиненні реєстрації права власності на спірну квартиру не здійснив контроль за виконанням спадкового договору, позивач просив визнати дії нотаріуса неправомірними й скасувати державну реєстрацію нерухомого майна, що виступало предметом спадкового договору. Заперечуючи проти позову, приватний нотаріус посилався на те, що не зобов'язаний здійснювати перевірку виконання умов спадкового договору, оскільки спадкова справа була заведена державним нотаріусом Димитровської державної нотаріальної

¹⁴ Рішення Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 03.07.2013 у справі № 650/618/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32354372>

контори, а до нього звернувся набувач, який надав свідоцтво про смерть відчужувача, спадковий договір та документи на спірну квартиру.

Рішенням Димитровського міського суду Донецької області від 05.08.2014, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 30.10.2014, позов було задоволено. Визнано неправомірними дії приватного нотаріуса стосовно реєстрації права власності на нерухоме майно.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначені судові рішення скасував, а справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції. Суд касаційної інстанції обґрунтовано зазначив, що оспорюване рішення належним чином не вмотивовано й не обґрунтовано висновок суду про неправомірність дій приватного нотаріуса з урахуванням умов спадкового договору та вимог Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. При цьому скасувавши реєстрацію права власності набувача на спірну квартиру, суди залишили поза увагою те, що спадковий договір є дійсним¹⁵.

У юридичній літературі неодноразово висловлювалася пропозиція робити застереження в спадковому договорі про те, що набувач отримує право власності на майно не тільки після смерті відчужувача, але й після виконання ним усіх розпоряджень відчужувача, що доводиться до відома нотаріуса шляхом подання відповідних документів¹⁶.

Водночас, наведена позиція є спірною. По-перше, ст. 1302 ЦК закріплює правило щодо переходу права власності в разі смерті відчужувача імперативно, тому видається,

що змінити таке положення змістом договору неможливо. По-друге, перенесення моменту виникнення права власності у набувача на невизначений час потягне незавершеність договірних правовідношення та його певну дестабілізацію, буде перешкоджати нормальному обороту прав та речей, адже майно, що виступає предметом спадкового договору, протягом невизначеного часу залишатиметься у «підвішеному» стані без можливості його охорони та управління. Це зумовлено тим, що власника майна вже немає в живих, а у набувача право власності ще не виникло. І якщо у спадкових відносинах збереження спадкового майна забезпечується за допомогою таких інструментів, як договір управління або охорони спадковим майном, то при виконанні спадкового договору є всі підстави припустити загибель, втрату або розкрадання майна, якщо набувач повинен виконувати розпорядження відчужувача тривалий час після відкриття спадщини. Тим більше, у договорі можуть бути визначені і безстрокові зобов'язання (наприклад, щорічно відвідувати могилу відчужувача).

Стаття 1306 ЦК визначає особливості спадкового договору за участю подружжя. Згідно з цією нормою предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Враховуючи диспозитивний характер наведеної норми, подружжя може виступати відчужувачем або набувачем. Дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 1 ст. 64 СК). Таким чином, особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, можуть укласти спадковий договір і між собою, де один з подружжя виступатиме відчужувачем, а інший — набувачем.

¹⁵ Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.04.2015 у справі № 6-45676св14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43867650>

¹⁶ Див., напр.: Рябоконт Е.А. Новейшие тенденции судебной практики по делам о наследственных договорах / Е.А. Рябоконт // Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 4 / под ред. Р.А. Майданика. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 357; Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: [наук.-практ. посіб.] / [С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.М. Клименко та ін.]; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавель Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – С. 107.

Незважаючи на застосування терміну «спадщина», майно після смерті першого з подружжя за спадковим договором переходить до другого з подружжя не в порядку спадкування.

При укладенні спадкового договору, в якому подружжя виступає відчужувачем, попереднє визначення ідеальних часток у спільній сумісній власності не вимагається. Проте не виключається ситуація, коли предметом спадкового договору є майно, що перебуває в особистій приватній власності одного з подружжя.

У правозастосовній діяльності інколи постає проблема щодо правових наслідків розірвання спадкового договору, відчужувачем за яким виступало подружжя, після смерті одного з подружжя. В цьому аспекті доволі показовою є така цивільна справа. 20.02.2014 було укладено спадковий договір подружжям (відчужувачі) із відповідачкою у справі (набувачем). Після смерті чоловіка позивачка звернулася до суду із позовом про розірвання спадкового договору на тій підставі, що відповідачка не виконує взяті на себе зобов'язання, морально пригнічує її, позбавила телефонного зв'язку та забрала кошти, при цьому не купує їй життєво необхідних речей та не сплачує комунальні послуги. У свою чергу, набувач за спадковим договором звернулася до суду із зустрічним позовом, у якому просила визначити їй порядок виконання спірного договору, посилячись на те, що позивачка не надає доступу до квартири, яка є предметом договору, та фактично змінила місце свого постійного проживання. Рішенням Комсомольського районного суду м. Херсона від 25.06.2015, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Херсонської області від 08.09.2015, позов було задоволено, розірвано спадковий договір, укладений 20.02.2014, у задоволенні зустрічного позову — відмовлено.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, розглядаючи касаційну скаргу відповідачки, зазначив таке. Суди попередніх інстанцій в оспорюваних рішеннях було вказано про недоведеність факту невиконання відповідачкою обов'язків за спадковим договором

відносно померлого відчужувача, за життя якого вказаний договір не оскаржувався. Після його смерті відповідачка здійснила організаційні заходи щодо поховання і понесла витрати на це. Зважаючи на вищевикладене, колегія суддів касаційного суду наголосила на тому, що, ухвалюючи рішення про розірвання спадкового договору в цілому, суди не врахували, що невиконання набувачем умов спадкового договору є підставою для його розірвання лише за вимогою відчужувача, а тому *спірний договір є виконаним в частині померлого відчужувача, оскільки останній на момент звернення до суду помер і за життя його не оспорював, у зв'язку з чим заявлені позивачкою вимоги про розірвання спадкового договору подружжя підлягають розгляду лише в частині домовленості позивачки та відповідачки*¹⁷.

Таким чином, розірвання спадкового договору, укладеного подружжям (відчужувачі) після смерті одного з них, має вирішуватися виключно стосовно того з подружжя, хто залишився живим. В іншій частині спадковий договір вважається виконаним в повному обсязі, у зв'язку з чим не може бути розірваним.

Досвід зарубіжних країн. Інститут спадкового договору регулюється окремими зарубіжними правопорядками передусім як вид (підстава) закликання до спадкування поряд із заповітом та законом. Відповідно на такі правовідносини повною мірою поширюються норми спадкового права. В цьому полягає основна відмінність від української моделі досліджуваного договору. Хоча потрібно зауважити, що далеко не всі країни сприйняли та впровадили до свого законодавства спадковий договір.

Німецьке цивільне законодавство встановлює договір про спадкування. Відповідно до § 1941 Німецького цивільного уложення спадкодавець може за договором призначити спадкоємця, а також встановити заповідальні відкази та покладення.

¹⁷ Ухвала Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.12.2015 у справі № 6-30054ск15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54307752>

Спадкоємцем (спадкоємцем за договором) або відказоодержувачем можуть бути призначені як інша сторона за договором, так і третя особа¹⁸. Спадковий договір поряд із заповітом та законом визначається самостійною підставою спадкування. З цього випливає, що на спадкоємця за цим договором поширюється дія норм спадкового права про відповідальність за боргами спадкодавця в межах вартості майна (активу), отриманого за спадковим договором, врахування частки обов'язкового спадкоємця, можливість усунення від спадкування як недостойного спадкоємця за спадковим договором, необхідність прийняття спадщини у встановлені законом порядок і строки.

Згідно зі ст. 639 ЦК Латвійської Республіки спадковий договір — це угода, відповідно до якої одна особа надає іншій, або кілька осіб — одна одній, право на спадщину або на її частину. Правом на укладення спадкового договору наділені особи, які мають активну заповідальну дієздатність. Призначення спадкоємця за спадковим договором не може бути скасоване односторонньою

дією спадкодавця, крім випадків, коли він не залишив за собою права розпорядитися інакше на випадок смерті певними речами або частиною спадщини. Тим самим спадкодавець позбавлений права відмовитися в односторонньому порядку від узятих на себе за спадковим договором зобов'язань, якщо це не було прямо передбачено умовами договору. Також не допускається і одностороння відмова спадкоємця від виконання спадкового договору¹⁹.

У Швейцарії за змістом статей 494, 495 ЦК спадковий договір може бути «позитивним» або «негативним». У першому випадку договором встановлюється особа, яка отримує спадщину після смерті спадкодавця. Такою особою може бути як сторона за договором, так і третя особа. У другому випадку спадковий договір припиняє спадкування: відповідно до його умов спадкоємець, який має право на обов'язкову частку у спадщині, відмовляється від свого права повністю або у певній частині. Часто в такому договорі за призначення спадкоємця або за відмову від спадщини передбачається зустрічне надання²⁰. ✎

¹⁸ Германское право. Часть I. Гражданское уложение: пер. с нем. / Серия: Современное зарубежное и международное частное право. — М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. — С. 413.

¹⁹ Матвеев И. Наследственный договор // Хозяйство и право. — 2008. — № 11. — С. 41.

²⁰ Аболонин В.О. Общая характеристика наследственного договора в праве Германии, Австрии и Швейцарии // Нотариальный вестник. — 2010. — № 2. — С. 5.